

Тесленко І. А.

У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОГО ПОВСТАННЯ (Два джерела про активність козаків навесні — влітку 1591 року)

У статті розглянуто передумови першого козацького повстання під проводом Криштофа Косинського у світлі кореспонденції київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608). Особливу увагу приділено листам аристократа до троцького воєводи Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» (Степань, 30 травня 1591 р.) й учасників ради сенату в Яновці, скликаній на 31 листопада 1591 р. (Острог, жовтень 1591 р.). Аналіз цих документів дав змогу внести низку уточнень до традиційної схеми розповіді про козацьку активність, що передувала повстанню, а порівняння змісту і стилістики джерел показало відмінності в їхньому інформаційному наповненні та способі розставлення акцентів. Розбіжності ці було зумовлено не лише різним часом написання листів, а й різною цільовою аудиторією та завданнями, які ставив перед собою автор послань. Раніше з них зберігається у Національному історичному архіві Беларусі в Мінську, пізніше — в рукописному відділі Бібліотеки Варшавського університету. Обидва документи не публікувалися раніше і вміщені у додатку до статті.

Ключові слова: шляхта, козаки, козацьке повстання, Річ Посполита, кореспонденція, XVI століття.

Серію козацьких повстань кінця XVI — першої половини XVII ст. відкриває виступ під проводом Криштофа Косинського (1545–1593). Цей перший бунт, який розтягнувся у часі від осені 1591-го до весни 1593 р., засвідчив неефективність політики уряду Речі Посполитої щодо заporожців. Усі дотеперішні спроби погамувати, стримати їх від «степового спорту» і військових кампаній на чужині виявилися не просто марними, вони мали зворотний результат. До постійної напруги у відносинах із сусідами додався внутрішній козацько-шляхетський конфлікт, який наростає десятки літ, аж поки не вилився у масштабне кровопролиття.

Події 1591–1593 років залишили глибокий слід у свідомості учасників протиборства і справили сильне враження на решту жителів королівства. Перебіг повстання обговорювали на різних рівнях, від корчми до засідань парламенту і аудієнцій у короля. Завдяки цьому до нас дійшло багато документальних свідчень — урядових розпоряджень, сеймових і судових заяв, приватних листів. До них слід додати і красне письменство. Згадаймо тут Симона Пекаліда і його епічну латиномовну поему *De bello ostrogiano*, яка побачила світ у Кракові в 1600 р. Врешті, деякі епізоди протистояння було описано на сторінках тогочасних хронік, які стали джерелом натхнення для козацьких літописців і автора «Історії Русів». Зі студій над ними поча-

лося наукове опрацювання теми вже в XIX ст. Подальше розширення джерельної бази мало свої логічні наслідки: історія руху поволі обростала новими й новими деталями, і згодом з'явилися перші роботи, в яких козацький виступ початку 1590-х був представлений у ширшому контексті української та східноєвропейської історії¹.

¹ До появи в 1996 р. монографії Сергія Леп'явка найзмістовніші розвідки, присвячені повстанню Криштофа Косинського, було написано ще в другій половині XIX — на початку XX ст.: Н. Костомаров, «Южная Русь в конце XVI века», в *Исторические монографии и исследования Николая Костомарова*, III изд. (Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук, 1867), 248–253; П. Кулиш, *История воссоединения Руси II* (Санкт-Петербург: Издание товарищества «Общественная польза», 1874), 25–39; Dr. J. Antoni, «Wielka przywata», in *Trzy opowiadania historyczne* (Lwów: Nakładem drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1880), 99–130 (передрук: Dr. J. Antoni, «Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim», in *Opowiadania historyczne*. Serya VI (Lwów: Nakład drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887), 82–108); Ф. Николайчик, «Первые козацкие движения», *Киевская старина* III (1884): 426–442; В. Доманицький, «Козаччина на переломі XVI–XVII ст. (1591–1603)», *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* LX (1904): 4–21; М. Грушевський, *Історія України-Руси VII* (Київ—Львів: Друкарня П. Барського, 1909), 180–192. Окремо варто згадати нещодавно опубліковану працю Теодора Загалака, яку цей автор готував як докторську дисертацію у Львівському університеті ще в 1920-х рр.: T. Zagalak, *Bunt Krzysztofa Kosińskiego 1591–1593*, opracowanie, wstęp naukowy, przygotowanie do druku Maciej Franz (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2021). Попри значний масив використаних автором студій і джерел, робота має виразно компілятивний характер. Сучасне її видання характеризується неякісним транскрибуванням тексту з безпрецедентно великою кількістю одруків і неправильно відчитаних слів.

На сьогодні ми доволі добре орієнтуємося в мотивах і основних віхах повстання. Ми знаємо, що до конфлікту призвів цілий комплекс причин, головними з яких були земельні суперечки козаків із магнатами та несплата їм обіцяного «юргельту» — тієї платні, що свідчила про фактичне визнання урядом особливого суспільного статусу «рицарських людей»². Також нам відомо, що учасники повстання (спершу тільки запорожці, потім і реєстровики) контролювали частину Брацлавського і Київського воєводств, де збирали контрибуцію з мешканців і карали тих, хто чинив їм опір. Спочатку ці дії нагадували жовнірський бунт, яких було багато в історії Речі Посполитої. Зазвичай, вояки-найманці, що не дістали «заслуженого», об'єднувалися у так звану «конфедерацію» і брали своє силою, гамуючись тільки тоді, коли отримували тверді гарантії розрахунку із ними. Утім, цього разу козаки пішли далі. Вони заходилися впроваджувати свій лад не лише у селах і містечках, а навіть у великих містах, причому і в шляхетських, і в королівських маєтках Косинський вимагав від населення присягати йому як козацькому гетьману. Так було спалено всі мости для можливого порозуміння. Конфлікт, що набирал обертів упродовж 1591–1592 рр., завершився відкритою сутичкою на початку 1593-го. У битві під П'яткою козаки були розгромлені посполитим рушенням трьох «українних» воєводств і приватними загонами князів Острозьких і Вишневецьких³.

Маючи загальне уявлення про перебіг повстання, ми все ще досить погано орієнтуємося в подіях, які безпосередньо передували виступу і які стали тією іскрою, що запалила пороху діжку. Те, що ця діжка рано чи пізно вибухне, було зрозуміло й до 1591 року. Козаки перетворилися на самостійну, малокеровану силу задовго до бунту Косинського. За сприяння місцевих вельмож або й без нього вони промишляли в степах та ходили в походи до сусідніх держав, а в межах власної вітчизни виявляли готовність шаблею захищати свої майнові інтереси. Королівські заборони не діяли на них⁴.

У контексті нашої теми важливо зазначити, що буквально за рік до початку повстання парламент Речі Посполитої прийняв ухвалу про шерэг

заходів, покликаних забезпечити край від «безладу і пограничної сваволі»⁵. Час показав, що чергова спроба упокорити козаків провалилася. Цей висновок зазвичай підтверджують цитатами з праць королівських секретарів Йоахіма Бельського (бл. 1540–1599) і Райнгольда Гайденштайна (1553–1620), які на початку 1590-х служили Сигізмунду III Вазі (1566–1632). Серед подій 1591 р. вони зафіксували одразу кілька свідчень, що вказували на козацький непослух. У першому з них йшлося про планований запорожцями похід до Волощини, куди їх підбивав рушати претендент на тамтешній престол, «потомок господаря Івоні». Це повідомлення не має чіткої хронологічної прив'язки, але воно вмонтоване у наратив між новиною про сутички протестантів із католиками у Кракові на початку травня та згадкою про зібрання «свангеликів» у малопольському Хмельнику в день святого апостола Якова (25 липня)⁶.

З інших джерел відомо, що навесні 1591 року султан змістив господаря Михню II (1564–1601) з престолу у Тирговіште, і власне у травні у васально залежній від Порти Волощині виник «вакуум влади». Козаки могли бути залучені до змагань за трон, утім питання про те, кому саме вдалося домовитися із ними, залишається відкритим. Очевидно, йшлося про одного з нащадків молдавського господаря Івоні Хороброго (1521–1574). Не секрет, що в травні — червні 1591 р. Івонін син Стефан I (?–1595) став таки правителем Волощини⁷, але зрозуміло, що він не є тотожний козацькому поводителю, бо, за свідченням Бельського і Гайденштайна, цього останнього низове товариство, так і не дійшовши до місця призначення, видало снятинському старості Миколаю Язловецькому (бл. 1550–1595). Щоби запобігти міжнародному скандалу, король розпорядився ув'язнити «господарчика»

² С. Леп'явко, *Козацькі війни XVI ст. в Україні* (Чернівці: Сіверська Думка, 1996), 53.

³ Там само, 53–54, 56, 65–77; В. Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків* (Київ: Видавничий Дім «Простір», 2012), 621–626; Т. Кемпа, *Konstanty Wasyl Ostrogiński (1526–1608) — przywódca społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej* (Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023), 804–809.

⁴ Леп'явко, *Козацькі війни*, 45–46.

⁵ *Volumina Legum* (Petersburg: Nakładem i drukiem Kozafata Ohryzki, 1859), II, 1330–1332 (вписана до сеймової конституції 1590 р. ухвала *Porządek z strony Nizowcow u Ukrainy*).

⁶ J. Bielski, *Dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, w rękopiśmie odkrył i do druku podał oraz historyczno-bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przyłączył F. M. Sobieszczański (Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1851), 145–146; M. Bielski, *Kronika*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego (Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1856), III, 1654; R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII* (Francofurtum ad Moenum: Sumptibus Caspari Wächtleri, 1672), 292; R. Hejdensztejn, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, z łacińskiego przetłumaczył M. Głiszczyński, życiorysem uzupełnił W. Spasowicz (Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857), II, 297–298.

⁷ C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova* (București: Editura Enciclopedică, 2001), I, 306–307, 309–310. Стефан I Глухий правив у Волощині до кінця літа 1592 р.

в Мальборку, а козаки начебто отримали за свій вчинок щедрю винагороду⁸.

Немає сумніву в тому, що повідомлення хроністів про планований закордонний похід запорожців спирається на реальне підґрунтя. Бажання козаків йти на Балкани додатково підтверджують й інші джерела, зокрема виявлений Сергієм Леп'явком лист до великого коронного гетьмана Яна Замойського (1542–1605) від одного з героїв цієї історії Миколая Язловецького⁹. Спостереження снятинського старости є тим важливішими, що за рік до описуваних тут подій його призначили «старшим» над козаками¹⁰. Сергій Леп'явко звертає увагу на ту частину документа, де йдеться про поділ запорожців на дві групи. Одна з них, що налічувала кілька тисяч шабелъ на чолі із Косинським, начебто збиралася йти у черговий похід за кордон¹¹. Лист дійшов до нас у сильно пошкодженому вигляді, але з його збережених фрагментів випливає, що підопічні Косинського не просто збиралися в похід — вони вже були на марші, і 20 травня ночували в містечку Прилука під Вінницею¹². Припускають, що від подальшого рейду на південь козаків відмовив Язловецький, пообіцявши товариству посприяти в справі швидкого набору на королівську службу і відповідні виплати¹³.

Дещо інакше події зламу весни й літа описує ще один сильно заангажований у «козацьке питання» магнат князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608). Як київський воєвода, великий землевласник регіону та патрон, із клієнтели якого походило чимало козацьких ватажків, він мав постійні зв'язки із запорожцями. Утім, відносини між вельможею і збройним людом пору-

біжжя далеко не завжди були добрими, а в 1591 р. вони переживали дуже гостру кризу, в основі якої, як прийнято вважати, лежав майновий конфлікт старшого сина Острозького (волинського воєводи князя Януша) з Криштофом Косинським¹⁴.

Ставлення Василя-Костянтина Острозького до козацького виступу розкривають два його листи, які можна знайти у додатку до цієї статті. Один із них Сергій Леп'явко виявив у бібліотеці Варшавського університету ще у середині 1990-х¹⁵. Цей лист написаний у жовтні 1591 р.¹⁶ і адресований «ясновельможним і милостивим панам і браттям..., сенаторам та іншому рицарству, братії нашій, зібраним на великий з'їзд»¹⁷. Який «великий з'їзд» мав на увазі князь Василь-Костянтин, одразу і не скажеш. У жовтні — листопаді 1591 р. в Речі Посполитій не відбувалися ані сейм, ані передсеймові зібрання шляхти (сеймики), ані засідання вищих апеляційних судів (трибуналів). Ключову підказку щодо формату зібрання містить сам лист, у якому київський воєвода неодноразово просить «їх милостей» передати своє глибоке занепокоєння ситуацією монархові. Єдиним масштабним зібранням, участь в якому восени 1591-го брали одночасно і представники вищої палати парламенту, і король, була рада сенату, скликана на 30 листопада до Яновця задля прийняття московських послів і вирішення важливих внутрішньополітичних питань¹⁸. Очевидно, саме до присутніх на цій раді вельмож і звертався у своєму посланні князь Василь-Костянтин.

Жовтневий лист Острозького являє собою ретроспективний огляд козацької активності «на волості» і допомагає скорегувати хронологію

⁸ Bielski, *Dalszy ciąg kroniki polskiej*, 146; Bielski, *Kronika*, III, 1654; Heidenstein, *Rerum Polonicarum*, 292; Hejdensztejn, *Dzieje Polski*, II, 297–298. Не виключено, що цим молдавським «господарчиком» був Лазар, рідний брат Стефана I, див. P. D. Popescu, *Dictionar de personalități istorice* (București: Niculescu, 2005), 143–145.

⁹ Леп'явко, *Козацькі війни*, 55. Лист датовано 1591 роком, його точна дата не збереглася через пошкодження рукопису, див. Archiwum Główne Akt Dawnych (далі — AGAD). Archiwum Zamoykich. Nr 792. S. 1.

¹⁰ Приповідний лист снятинському старості Миколаю Язловецькому і Яну Оришовському на 1000 вояків, які мають пильнувати, «jakoby w państwach sąsiedzkich, z którymi pokój u przymierze mamy, zaczepki nie były u zeby sie z nimi pokój wczalio u nienaruzenie zachował» (Краків, 25 липня 1590 р.), див. AGAD. Metryka Koronna. Ks. 136. 254–255v.; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов (Киев: В типографии И. и А. Давиденко, 1863). Ч. III, Т. I, 28–31.

¹¹ Переказуючи зміст документа, Сергій Леп'явко стверджує, що козаки планували йти до Молдавії, однак у тексті джерела про державу не згадано.

¹² AGAD. Archiwum Zamoykich. Nr 792. S. 1. Містечко Прилука — нині с. Стара Прилука Вінницького району Вінницької області.

¹³ Леп'явко, *Козацькі війни*, 55.

¹⁴ Кулиш, *История воссоединения Руси*, 27, 447; Доманицький, «Козачина на переломі», 7–8; Грушевський, *Історія України-Руси* VII, 181–182; Z. Wójcik, «Kosiński Krzysztof», in *Polski Słownik Biograficzny* (Wrocław—Warszawa—Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968–1969), XIV, 219; Леп'явко, *Козацькі війни*, 52–53, 55; Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький*, 621; Zagalak, *Bunt Krzysztofa Kosińskiego*, 79–80; Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski*, 805.

¹⁵ Леп'явко, *Козацькі війни*, 56–58. Документ частково цитований у нещодавно перевиданій монографії Томаша Кемпи, див. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski*, 806.

¹⁶ Сергій Леп'явко помилково датує цей лист князя Василя-Костянтина Острозького вереснем 1591 р., див. Леп'явко, *Козацькі війни*, 56.

¹⁷ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (далі — BUW). Rękopis 46. K. 46v–47.

¹⁸ Закличні листи до сенаторів королівська канцелярія розіслала 8 листопада, але про плани зібрання ради Острозький міг дізнатися через своїх агентів на монаршому дворі ще до цієї дати, див. M. Wrede, *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632* (Wydawnictwo Naukowe PWN: Warszawa, 2019), 121. Участь у зібранні міг брати старший син князя Василя-Костянтина Януш, який у листопаді був у Яновці, див. Леп'явко, *Козацькі війни*, 56.

подій. Усупереч старій історіографії, яка стверджувала, що виступ Косинського спалахнув в останні дні грудня 1591 р., наведені в джерелі факти дають змогу перенести початки повстання на значно раніший час. Також лист містить безліч до того не знаних деталей, які проаналізував у своїй роботі Сергій Леп'явко¹⁹. Автор, утім, не зауважив фрагмент, присвячений нереалізованому волоському походу низовців. Участь у ньому, за свідченням київського воєводи, брало «чима-ле військо» добре озброєних «свавільних людей». Щоби не дати їм перетнути кордон, місцева шляхта відрядила навперейми власні загони, серед яких, хвалиться Острозький, «і мого почоту було близько 100 коней». Операція мала лише частковий успіх. Козаків удалося завернути, але вони натомість почали грабувати панські володіння у прикордонних зі степом воєводствах. Першою їхньою жертвою став Пиків родини Кмітів-Чорнобильських на межі Західного та Східного Поділля. За словами автора листа, нападники силою захопили замок, привласнили його арсенал, спустошили місто і навколишні села, частину тутешніх підданих стратили, когось «помордували», а когось взяли в полон для викупу²⁰. Далі в листі подано довгий перелік інших міст, які потрапили під приціл бунтівників, причому власниками або посесорами більшості з них були саме князі Острозькі.

Підсумовуючи огляд джерела, зазначимо, що стосовно наведених у ньому даних особливих застережень у фахівців немає. Улітку 1591 року козаки, справді, квартирували у Пикові²¹, звідки потім поширили свій вплив на значну частину Брацлавського і Київського воєводств. Власне з цих дій повстання і почалося. Інша річ, що його причини в листі Острозького як слід не пояснено. На нашу думку, це було зроблено свідомо. У реципієнтів княжого звернення мало скластися враження, що козаки здавна звикли жити у сваволі й підняли бунт лише заради помсти шляхті, яка не дозволила їм здійснити експедицію до Волощини. Ігнорування інших мотивів у поєднанні з апокаліптичним описом проміжних наслідків повстання давало київському воєводі потрібне підґрунтя для того, щоби

нав'язати королю і сенаторам кілька важливих ідей. Князь прагнув переконати аудиторію у тому, що він був одним зі стовпів, які запобігли катастрофі у вигляді війни з Портою, і саме за участь у стриманні козаків від походу до Волощини йому та його дітям довелося сплатити високу ціну: володіння Острозьких стали головною мішенню «ребелізантів». Опанування козаками волості, своєю чергою, давало київському воєводі підстави стверджувати, що він неспроможний самостійно погасити пожежу і потребує підтримки з боку монарха і Речі Посполитої.

У листах до інших адресатів акценти могли бути розставлені інакше. Цю тезу ілюструє ще один документ князя Василя-Костянтина, який ми виявили в Національному історичному архіві Білорусі²². Йдеться про власноручний лист Острозького, написаний за пів року до жовтневого послання сенаторам і відправлений троцькому воєводі Миколаю-Криштофу Радивилу «Сирітці» (1549–1616). Останній належав до близьких приятелів і родичів волинського аристократа²³. Більше того, на зорі політичної кар'єри князь Василь-Костянтин був якщо не членом клану, то, принаймні, близьким союзником батька «Сирітки» Миколая Радивиля «Чорного» (1515–1565)²⁴. Про особливі відносини між автором згаданого документа і його читачем свідчить і сам лист, в якому Острозький двічі зробив випад у бік Михайла Мишки-Варковського, що доводився «Сирітці» доволі близьким родичем. До родича цього і троцький воєвода, й деякі інші члени сім'ї ставилися без великої пошани, але хоч би яким був пан Мишка, у сприйнятті Радивилівської фамілії він точно вважався одним зі своїх. Те, що Острозький дозволив собі в'їдливі зауваження про цю персону, свідчить про його довірчі відносини із «Сиріткою». Тепер перейдемо до змісту джерела.

Як уже було згадано, аналізований лист написаний за пів року до жовтневого послання сена-

¹⁹ Леп'явко, *Козацькі війни*, 56–57.

²⁰ BUW. Rękopis 46. K. 46v–47.

²¹ У серпні 1591 р. Косинський відправив із Пикова лист до реєстровців із закликом до об'єднання, див. *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620*, wydał T. X^{te} L. (Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868), 22; *Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги, упорядник В. Брехуненко (відповідальний секретар), О. Заяць, Ю. Мищик, С. Потапенко, В. Щербак* (Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016), 56.

²² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далі — НГАБ). Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4–6. Документ виявлено в 2011 р. в рамках дослідження, фінансованого Міжнародною асоціацією гуманітаріїв. Інформацію про знахідку було оприлюднено у нашій доповіді: І. Тесленко, «Листи князів Острозьких у фондах Національного історичного архіву Білорусі», в *Третій Святовасилівській читання, Національний університет «Острозька академія»* (2012).

²³ Теща Острозького і матір Радивиля «Сирітки» були рідними сестрами, доньками краківського каштеляна Криштофа Шидловецького (1466–1532).

²⁴ Л. В. Соболев, «Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой» (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2002), 11; Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький*, 391–392; Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrojski*, 109–110 та ін.

торам. На документі стоїть дата 30 травня ²⁵ — у цей день князь перебував у своєму приватному маєтку Сатисєві, а загалом у той час мандрував з Острога до Луцька ²⁶. З питань, які хвилювали його і знайшли своє відображення в листі, варто згадати майнові процеси в судах різних інстанцій, перенесення часу одруження короля і новини з двору та Волощини. Втім, найбільше князь переймався козацькою активністю, розповідь про яку займає більшу частину тексту джерела. Одразу звернемо увагу на те, що в ньому Острозький, на відміну від жовтневого листа, не називає запорожців «свавільними людьми» і «безчесними гультьями», «виволанцями» чи «зрадниками» — можливо, тому, що до бунту поки не дійшло і козаки просто не встигли зіпсувати нерви київському воєводі. А можливо тому, що конкретно цей адресат не потребував додаткового емоційного «накачування». В правильності другої здогаду переконує той факт, що і без бунту козаки, зважаючи на слова князя Василя-Костянтина, накоїли чимало злого.

По-перше, вони звернулися до московського царя з проханням «відпустити свій гнів» за старі кривди і запевненням у готовності пристати до нього на службу «разом з Києвом та іншими прикордонними замками його королівської милості». Джерела цієї сенсаційної інформації Острозький не розкриває. Те, що запорожці справді контактували з московським двором, добре відомо завдяки грамоті боярина Бориса Годунова, в якій він повідомляє Криштофа Косинського про царську прихильність до козаків і готовність найняти їх задля захисту південних рубежів своєї держави. Втім, цю грамоту датовано лютим 1592 р., і в ній нічого не сказано про перехід на службу разом із землями ²⁷. Можливо, козаки кілька разів за короткий час відправляли гінців до Москви або ж дані київського воєводи не зовсім точно відображали суть звернення низовиків.

По-друге, князь Василь-Костянтин детально розповідає Миколаю-Криштофу Радивилу про

те, як саме проходила операція з недопуску запорожців за кордон. У цій розлогій історії він лише раз називає козаків «лотрами», тобто розбійниками, які, «маючи при собі якогось господарика», зважилися на похід до Волощини. Далі сповіщає про участь в операції своїх слуг, шляхти і магнатів, яким сукупно вдалося зібрати майже десятитисячне військо проти втричі меншого числа опонентів. Київський воєвода повідомляє, що справа йшла до битви, і навіть називає місце, де вона мала відбутися. Попри чисельну перевагу, шляхетське військо не наважилося вступити у відкритий бій із запорожцями через наявність в останніх 17 гармат. Тож сторони пішли на переговори і підписали «контракт». Острозький жодним словом не обмовився про те, яким був крок назустріч із боку козаків (очевидно, йшлося про видання волоського «принца» і відмову від походу за кордон). Запорожцям натомість обіцяно виклопотати в монарха «сукно і гроші», заборговані вже багато місяців поспіль. Очікуючи зарахування на королівську службу, козаки мали рушити до Пикова й перебувати там чотири тижні, допоки надійдуть позитивні новини з двору.

Схоже, що описувані в листі князя Василя-Костянтина домовленості були зовсім свіжими. Вище ми зазначали про те, що 20 травня Косинський із військом ночував у Прилуці, тоді як урочище Кобиля, де мав відбутися бій, було зовсім поруч, в якихось кільканадцяти кілометрах на південь від згаданого містечка. За кілька днів маршу козаки могли дістатися і до Пикова, який лежав у 40 кілометрах на північний захід від Прилуки.

З усього написаного випливає, що Пиківський маєток низовики не захопили силою, як писав у жовтневому зверненні до сенаторів князь Василь-Костянтин, а отримали в тимчасове користування на цілком законних підставах. Острозький про це добре знав, що й засвідчує його лист від 30 травня. Подальше спустошення міста і волості було, вочевидь, наслідком зволікання із виплатою «заслуженого», причому зволікання дуже суттєвого. Спочатку гроші мали виплатити наприкінці червня ²⁸, але ні в червні, ні в липні козаки їх не побачили. У серпні, досі перебуваючи в Пикові, Криштоф Косинський жалівся на теребовельського старосту Якуба Претвича, який мав довести, але так і не довів запорожцям все те, що їм було обіцяно від імені короля ²⁹. Зрозуміло, що це була лише одна з причин наступного вибуху, але причина дуже вагома.

²⁸ Документи українського козацтва, 56.

²⁹ А. В. Стороженко, Стефан Баторий и днепровские казаки (Київ: Типография Г. Л. Францевича, 1904), 310.

²⁵ Лист не містить річної дати, але з його змісту очевидно, що він був написаний саме в 1591 р.

²⁶ 13–16 травня 1591 р. київський воєвода перебував в Острозі, див.: AGAD. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Dział V. Nr 11078. K. 164–166 (лист князя Василя-Костянтина Острозького до віленського воєводи князя Криштофа Радивила «Перуна» з Острога 13 травня 1591 р.); Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25, оп. 1, спр. 39, арк. 379–379 зв. (вручення в Острозі 16 травня 1591 р. в руки князя луцького гродського позову в справі за скаргою Андрія Боговита про селян-втікачів). Про свої плани найближчим часом побувати на засіданнях Луцького гродського суду Острозький згадує в аналізованому документі, див. НГАБ. Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4 адв.

²⁷ Документи українського козацтва, 56–58, 492; Леп'явко, Козацькі війни, 60, 62.

Підсумовуючи, ще раз наголосимо на тому, що аналізовані джерела містять надзвичайно цінні дані про козацьку активність восени та влітку 1591 року. Втім, ці дані не варто сприймати як точний опис перебігу подій. Порівняння змісту та стилістичних особливостей листів князя Василя-Костянтина Острозького засвідчує, що їхній автор тонко відчував аудиторію, до якої звертався, і вибирав різні стратегії переказу новин. Цей «індивідуальний підхід» не міг не впливати на інформаційне наповнення і спосіб розставлення акцентів у повідомленнях князя, що варто мати на увазі під час аналізу його епістолярної спадщини.

Додатки *

№ 1

Сатіїв, 30 травня 1591 р.

Лист київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького до троцького воєводи князя Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» про останні новини

Oswieczone xiaze m[iłosciwy] panie voievoda trzoczky a moy m[iłosciwy] panie.

Vzywam te[g]o z wielką zaloszczą, szem do v[aszey] x[iążęcey] m[iłosci] me[g]o m[iłosciwego] pana przez tak dlugy czasz niczem nie pisał, lec dopyro teraz, mayanc pewne[g]o okurenta, yz ten listh moy ku v[aszey] m[iłosci] doydze.

Przez ten czasz nic sie nie ponovylo, lec to, yz Kazacy, wziemszy zly vmyszl, to naprod yz do x[ięcia] wielke[g]o ³⁰ s thym slaly, proszanc, aby ym gniew svo y othpuszczil, obiecuyanc [m]u sluzic, a za te wyne chcanc do nie[g]o na sluzby przysz ³¹ z Kyowem ³² y z ynnymy pogranycznymi Krolia Ie[g]o M[iłosci] zamkamy. A gdy tam to podobno siebie nyc nie ziednaly, bo iesly to przyrodzone-[m]u p[an]u chczyaly wczynic, a czoz obcze[m]u, wzebrawszy sie ych trzy thysioncze, mayanc przy sobie iakie[g]o hospodaryka, szly do Walach. Ia sam aczem bil welce rockamy lucky oth pana Miszky ³³ zabawion (pozwal mie o poltora kroc sto

thysienchy zlotich, a ymieniu ³⁴ ie[g]o wszystko za dziesiench thysienchy nie stoy), zasz Trybunalem, wszakze sie o tom staral, aby czy lotrowie byly zachamowane. Za nymy szedl naprod sluga moy Ruzynsky Kyryk ³⁵, pothym || [арк. 4 зв.] xiandz Bulycha ³⁶ z bi[alo] czerkie]wci ³⁷, zasz starosta czerkaszky ³⁸, p[an] Strusz braslawsky ³⁹, do cze[g]o sie niemalo i skupilo do nych podolian — bylo naszych o dziesiench thysienchy. Chczyenly ym dac bytwe na wroczysku Kobylim ⁴⁰, iakosz Kozaczy z ssobą myali szedmnaszcie dzial, tam kontrakth z ssobą czynily, yz mayą w Pykowie ⁴¹ zmeszkac 4 niedzili, poki oth Krolia Ie[g]o M[iłosci] wiadomosc przydzi, obiecuyanc ym oth Krolia Ie[g]o M[iłosci] sukna y peniodzi, a mieszkac mayą w Pykowie, w miasteczku dosic mocnym, oth ktore[g]o do Dniestra ieno dwa dny, a nadale y za trzy dny mogą bic. Ia sie obawiam, iako sie naszy rozyada, a volochowie sie obespeczą, yz ym zasie do Valach sie puszczie, o czym wszytkym nie razem ia Ie[g]o Kro[lewskey] M[iłosci] oznaymil.

Ie[g]o Kro[lewska] M[iłosc] bil w Czestochowie ⁴², sna y p[an] hetman ⁴³ w Krakowie ⁴⁴ bil, y przez dzien zmieszkawszy, othiachal. Z Woloch y ode dworu czo godzyna sie spodzevam. To ieno nowyna nagorsza, yz sna sie Ie[g]o Kro[lewskey] M[iłosci] ozenienie przedluzilo tam pod s. Michal ⁴⁵, alie v[asza] x[iążęca] m[iłosc] o thym venczey nad mie wedzec raczysz. Iam do Lucka ⁴⁶ naszmarowal,

³⁴ Так у рукописі.

³⁵ Ідеться про багаторічного слугу князя Василя-Костянтина Острозького і водночас одного з козацьких гетьманів кінця 1580-х князя Кирика Ружинського († 1599).

³⁶ Ідеться про багаторічного слугу князя Василя-Костянтина Острозького, його білоцерківського підстаросту (1578–1596) князя Дмитра «Булигу» Курцевича († 1596).

³⁷ Верхній край аркуша обірваний посередині.

³⁸ Ідеться про черкаського старосту (1580–1593) князя Олександра Вишневецького (1560–1593).

³⁹ Ідеться про брацлавського старосту (1577–1599) Юрія Струся († 1605).

⁴⁰ Урочище, очевидно, утворилося на місці спустошеного татарями села Кобиля і згодом було повторно залюднене. Нині село Кобиля Віницького району Вінницької області.

⁴¹ Містечко Пиків на 1591 р. лежало у Вінницькому повіті Брацлавського воєводства і було центром приватного маєтку Лазаря Кміти-Чорнобильського (неповнолітнього нащадка смоленського воєводи Філона Кміти-Чорнобильського, що перебував під опікою великого литовського канцлера Лева Сапіги). Нині Пиків — село Хмільницького району Вінницької області.

⁴² Місто Ченстохова на 1591 р. лежало в межах Ольштинського староства (королівське володіння на півночі Краківського воєводства). Нині повітовий центр Шльонського воєводства Республіки Польща.

⁴³ Ідеться про великого коронного гетьмана (1581–1605) Яна Замоїського (1542–1605).

⁴⁴ Місто Краків на 1591 р. було столицею Речі Посполитої і адміністративним центром Краківського воєводства. На сьогодні адміністративний центр Малопольського воєводства Республіки Польща.

⁴⁵ День святого архангела Михайла відзначають 29 вересня.

⁴⁶ Місто Луцьк на 1591 р. було адміністративним центром Волинського воєводства. У наш час адміністративний центр Волинської області.

* Джерела опубліковано зі збереженням тогочасної орфографії. Розділові знаки розставлено відповідно до сучасних правил пунктуації. Курсивом виділено виносні літери; скорочення, а також втрачені фрагменти тексту (реконструйовані з урахуванням контексту), наведено у квадратних дужках.

³⁰ Ідеться про великого князя (царя) московського (1584–1598) Федора Івановича (1557–1598).

³¹ Так у рукописі.

³² Місто Київ — центр Київського воєводства і номінально місце резидування київського воєводи, яким у 1559–1608 роках був князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608).

³³ Ідеться про волинського каштеляна Михайла Мишку-Варковського († 1605), донька якого Маруша (1563–1600) була дружиною Станіслава Радивиля (молодшого брата троцького воєводи Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки», якому адресований цей лист).

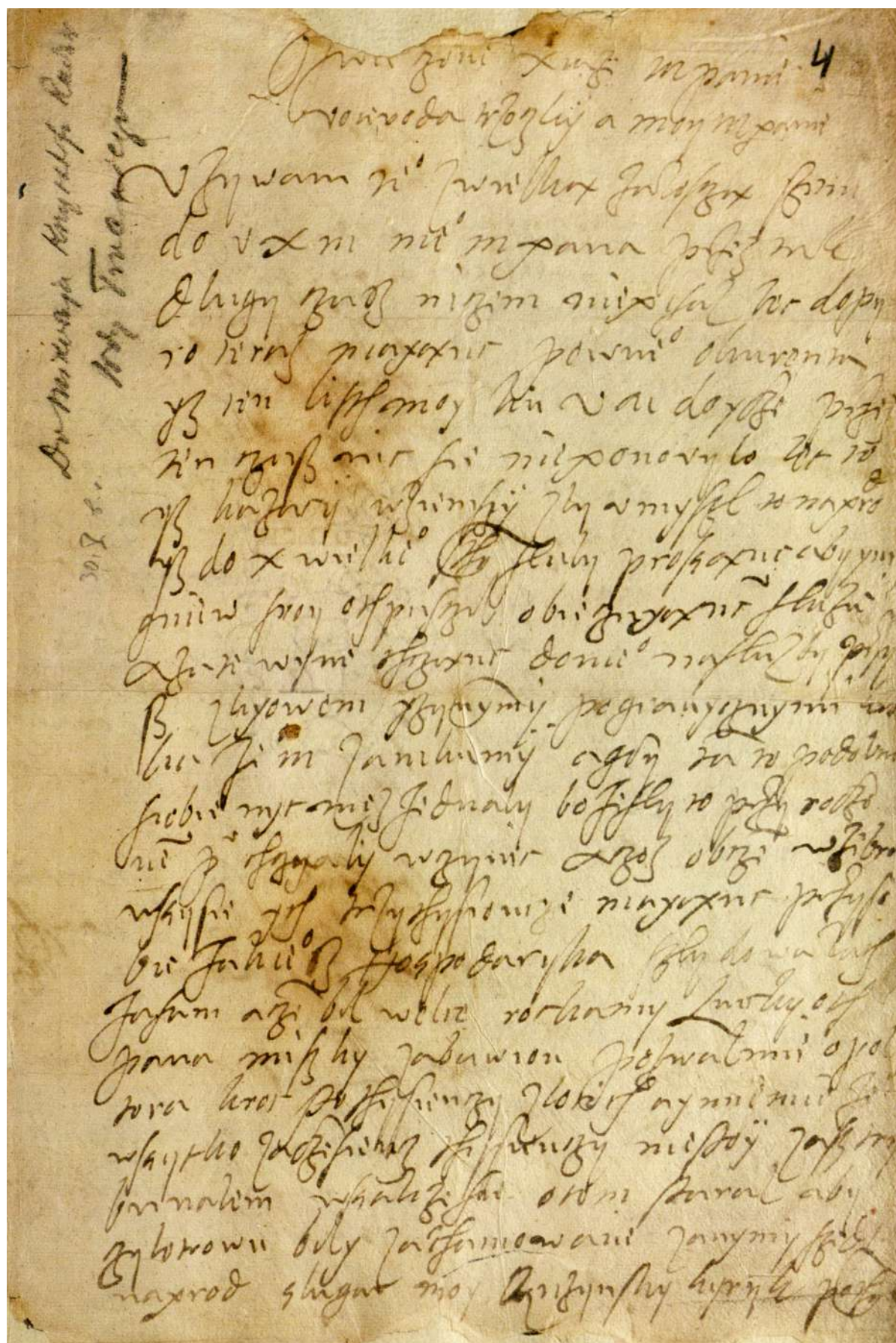


Рис. 1. Перший аркуш листа князя Василя-Костянтина Острозького до князя Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» (Сатіїв, 30 травня 1591 р.). Автограф

a tam szant, y boie sie, abym y Trubunalu liubelskie[g]o nie navedzil z god na gody. || [арк. 5]

Zathym sluzby sve do m[iłosciwey] lasky v[aszey] k[siążęcey] m[iłosci] zaleczam, a iako sluga y bogomolcza zycze y P[ana] Boga przosze za dobre zdrowie v[aszey] x[iążęcey] m[iłosci] me[g]o m[iłosciwego] pana. Alie to moje bogomolstwo podobne y nie godne, y przeklente, gdyz mie p[an] wolinsky ⁴⁷ pozywa o gwalth paniensky, y tak mie roska-zuye do prawa na proszlych rockach przywołowywac. Takie[g]o dzywu w zadnaney kray nycze nie nay-dze, ktorzyby v siemidzesiont leczech miał panny gwałtowac. Ledwy moje slугy mu sie othkupili 2 sthyrthy zyta, a teraz mie znowu pozywa, bo iuz [m]u nie stalo zita tamte[g]o.

D[an] z Sathyowa ⁴⁸ 30 maya.

V[aszey] x[iążęcey] m[iłosci] m[ego] m[iłosciwego] p[ana] bogomolca, vprzymy sluzebnik Ko[nstanty] Os[trogsky], w[oiewoda] k[iowsky], r[ęką] s[wą].

Przosze, niech mi to nielasky v[aszey] ks[iążęcey] m[iłosci] nie niesie, ze v[aszą] m[iłosc] y swymy blazensky my nowynami zabawil.

НГАБ. Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4–5, 6. Оригінал власноручного листа кн. Василя-Костянтина Острозького. Печатка відірвана. Адресат на арк. 6 адв. (іншим почерком): Іасніе оswieconemu пану пану Mikolai ⁴⁹ Krzysztofu Radziwilowi, kxiązeczui na Olyce y Nieswizu, woiewo-dzie throcziemu, temu m[i]l[os]ciwemu panu y przyaczieliowi powinnemu.

№ 2

Острог, [друга половина] жовтня 1591 р.

Лист князя Василя-Костянтина Острозького до сенаторів, які братимуть участь у скликаній королем на 31 листопада раді в Янувці, про козацький бунт і неможливість придушити його власними силами

Іасніе wielmozni a m[iłosci]ciwi panowie y bracia mnie wielcze łaskawi.

Po wyiechaniu żołnierzow s kraio w podolskich y wołyńskich nawiedzieli beł P[an] Bog kraie the głodę wielkim, czo podobno taino nie iest w[aszey] m[iłosci] p[anom] y braci naszy. Strony głodu — tho szamęmu P[anu] Bogu Wszechm[ogącemu] poruczyc, a strony i[ch] m[iłosci] p[anow] żołnierzow — nicz nie wąpimy o mądrym a sprawie-

dliwym roszsądku w[aszey] m[iłosci] moich m[iłosci]ciwych panow, ktori to mi wszysczy daliszmy ⁵⁰ do szafunku, ysz tho czo każdemu sprawiedliwie naliezec będzie, przy szłusny nagrodzie kozdy zostanie, od kthorych panow żołnierzow braci naszei, obywateliow coronnych, w zwiedzięniu ich s kraio w naszych doszyc się nam po części stało, alie mnie, Ostrowskiemu, y szynowi męmu, woiewo-dzie wołyńskiemu ⁵¹, y drugiemu Alexandrowi ⁵² nie będzie li łaski Bozei a łaskawy rady w[aszey] m[iłosci] mich m[iłosci]ciwych panow y przyczyny do I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] nasze[g]o m[iłosciwego] pana y do siebie szamych, tedy podobno muszę byc ze wszysky maiętnosci swei z dziatkami szwęmi do szcętu wyniszczony, a potym P[an] Bog wie, do cze[g]o się rzeczy zaciągną, aby za począt-kiem na mnie y do w[aszey] m[iłosci] wszyskych pozaręm ⁵³ nie przyszło.

Piszałem nie rasz do I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] y s szynęm moim woie[woda] wolin[skim], vszkarzaiacz się sz płaczęm na ludzie swowolne, hultaie bezeczne, wywołancze y na własne zbiegi, zdraicze, poddane moje y poddane niekthory braci naszei, kthorzy się zową czasęm Kozaki nizowymi, a czasęm żołnierzmi K[rola] I[ego] M[iłosci] zaphorowskimi ⁵⁴, cze[g]o ia o Ie[g]o K[rolewskiy] M[iłosci], iako o panie świętobliwym, pobożnym nie wierzę, kthory przykładem s[więtey] pamięci] Kroliow przodkow swych, panuiąc nad nami, niko-go nad wolią, radę, zdanię y wiadomosc w[aszey] m[iłosci] p[anow] braci y collegow moich ku szkodzi, zgubie y zaliu nasz, wiernych poddanych swych, chowac nie raczy.

Mało na thym maiąc, ze iusz przesz dwa roki szwowlonie po miasteczkach y wsiach sliachecz-kich nie tilko zywnosci y czynsze pięniężne brali, a liud niewynny, naiezdziacz, zabiali, mordowali y dziwne męki obyczaięm byszurmanskim zadawali, zony od mężow, dziewki od mathek gwałthem brali, na okupiech ich miewali, chowali, pothym na niemało ⁵⁵ woisko liudzi swowolnych, w armatę, strzelbę, prochy, wozy, zywnosci sposzobiwszy się, ku wzruszeniu pact, nad wolią I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] y wszysky R[zeczy] P[ospolity], do Wołoch beli poszli, azechmy nikthorzy szami, a nikto-rzy poczty swe przeciw im, iako przeciw nie-

⁵⁰ Так у рукописі.

⁵¹ Ідеться про волинського воєводу (1585–1593), згодом краківського каштеляна (1593–1620) князя Януша Острозького (бл. 1554–1620), старшого сина князя Василя-Костянтина Острозького.

⁵² Ідеться про волинського воєводу (1593–1603) князя Олександра Острозького (1570–1603), старшого сина князя Василя-Костянтина Острозького.

⁵³ Це слово в рукописі написане двічі.

⁵⁴ Так у рукописі.

⁵⁵ Так у рукописі.

⁴⁷ «Пан волинський» — волинський каштелян Михайло Мишка-Варковський, див. прим. 33.

⁴⁸ Містечко Сатіїв на 1591 р. лежало у Луцькому повіті Волинського воєводства і було центром приватного маєткового комплексу князя Василя-Костянтина Острозького.

⁴⁹ Так у рукописі.

[illegible]

Рис. 2. Перший аркуш листа князя Василя-Костянтина Острозького до учасників ради сенату (Острог, жовтень 1591 р.). Копія кінця XVI — початку XVII ст.

przyacieliowi, ruszywszy się, moczą wsparli y od przedsięwzięcia ich pochamowali, y gdzie y me[g]o pocztu blizu ⁵⁶ 100 koni było, stamtąd sie wrociwszy, włomili się gwałthem w zamek y miasta ⁵⁷ i[ego] m[iłosci] p[ana] cānczlierza litewskie[g]o w Pikow ⁵⁸, ludzi niewynnych niemało pozabiali y pomordowali, strzelbę, maiętnosci pobrali, ludzi nazabiali, wsi wkoło popusztoszeli, popaliali, lud || [k. 47] niewynny, iako nieprzyaciel, plonem gnali, w wężeniu miewali, asz się zas okupowali.

Drugie miasteczko Biallogrodkę ⁵⁹ ogniem spalieli, wszystko a wszystko ludziom pobrali. Peresław ⁶⁰ szyna me[g]o Alexandra wniwecz obrocieli, lud niewynny w Nieprze ⁶¹ topieli, tesz pod Ostropoliem ⁶², thesz pod Constantinowem ⁶³, p[anowi] woiewodzie wołyn[skiemu], w iarna[r]k na miasto Czudnow ⁶⁴ naiachawszy, ludzi niewinnych okrutnie na smierc przesł sto człowieka zabili, maiętnosci pobrali, pothym na włosc ie[g]o częstokroc naszyłaiąc, wszystkę mu maiętnosc spusztoszeli, cze[g]o tak dalieczy wypiszac do w[aszey] m[iłosci] dlia thak wielkie[g]o zaliu me[g]o nie mogę, a naweth, iako mię wiadomosci dochodziły, na czo vmysł swoi zaszadneli, y dokąd szobie drogę thorowali, y iakie praktyki zdradzieckie ku wielki niebespiecznosci w ty Coronie czynieli, nie zaniechałem po kilkakroc do I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] z wielkim zaliem moim donozic, y w tym, na czo ich vmysł iesth, I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] y p[anom] radom, kthorzy przy I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] bywaią, oznaimic, o ratunek I[ego] K[rolewską] M[iłosc] prosząc.

Odpiszowac I[ego] K[rolewska] M[iłosc] raczył do mnie, abym do czasu skromnie tho znośel, czosz rzecz było, thylko maiąc za pokutę, zathykaiąc vszy od płaczu ludzi vbogich do virżenia się

z I[ego] K[rolewską] M[iłoscią], cierpliwie znośel. Therasz nowo doszła mię wiadomosc, ysz the[g]o liotrostwa zebrawszy się z 5.000, w Białą Czerkiew ⁶⁵ wiechali, a czo tham czynią, y czo praktikuią, y do cze[g]o miasta vkrainne przesł moc przywodzą – baczę, isz na czos dziwne[g]o y szkodliwe[g]o vmysł swoi zaszadzieli. Nie godzielo mi się inaczy, iedno, wiedząc o wielkim ziezdzie w[aszey] m[iłosci] p[anow] senatorow y inne[g]o rycczerstwa, braci naszei, tho, czo za wiadomosc mąm, do w[aszey] m[iłosci] wszystkich doniesc.

Przybiegł do mnie y do p[ana] woiewody wołyńskie[g]o spieł z Białą Czerkwie, człowiek bardzo pewny, kthory mi tho za pewne powiedział, ze Koszinski, miawszy radę we srodę przesł, naprzod odbiwszy komore kniazia Bulhy ⁶⁶, ostatek maiętnosci y konie ie[g]o [z] stainie pobrał, szam się ze wszystką strzelbą do zamku wprowadzieli, białoczerkiewczom wszystkim szobie przysięgac kazał y naznaczył dzień przysięgi w przyszły piątek, kthorzyby gardł zbyc nie chcieli. Gdy pięci człowieka od siebie do nie[g]o poszelali, y[z] przysięgac do gardła nie chcąm, bo iusz I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] przysięgali, thych pięci przed szobą zarsz kazał rostrzeliac. Do Bochusława ⁶⁷ posłał 600 człowieka, takze roskazuiąc, aby mu przysięgali, iakosz iusz stamtąd podstarosci liedwo thesz vcziekł stamtand ⁶⁸. Thymze ludziem kazał isc do Corszunia ⁶⁹ dlia takowyze przysięgi. Czyrkasczy ⁷⁰ y kaniewsczy ⁷¹ snac iusz przysięgali, do peresławcow snac thesz iusz poszłał, vpominaiąc, iesli mu przysięgac chcą, ze im wszystko odpuscic chce. Tho skoro sprawiwszy, dopiero się ma do Kiowa ruszyc, wszystkę sliachtę kiowską plundrowac, powiadaiąc, ze mu tha thylko na przeszkodzie do panstwa kiowskie[g]o. Beł w ty radzie then tho spieł, kiedy się

⁵⁶ Так у рукописі.

⁵⁷ Так у рукописі.

⁵⁸ Так у рукописі.

⁵⁹ Містечко Білогородка на 1591 р. лежало у Київському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. Сьогодні місто Бучанського району Київської області.

⁶⁰ Так у рукописі. Місто Переяслав на 1591 р. було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Острозького. У цей час воно лежало в Київському повіті Київського воєводства; у наш час розташоване в межах Бориспільського району Київської області.

⁶¹ Так у рукописі. Йдеться про річку Дніпро.

⁶² Містечко Острополь на 1591 р. лежало у Кременецькому повіті Волинського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. Сьогодні село Старий Остропіль Хмельницького району Хмельницької області.

⁶³ Місто Костянтинів на 1591 р. лежало у Кременецькому повіті Волинського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. У наш час місто Старокостянтинів Хмельницького району Хмельницької області.

⁶⁴ Містечко Чуднів на 1591 р. лежало в Житомирському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Януша Острозького. Нині місто Житомирського району Житомирської області.

⁶⁵ Місто Біла Церква на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Януша Острозького. У наш час районний центр Київської області.

⁶⁶ Так у рукописі, має бути: Булуhy. Йдеться про кн. Дмитра «Булигу» Курцевича, див. прим. 36.

⁶⁷ Містечко Богуслав у Київському повіті Київського воєводства, осаджене в 1591 р. князем Янушем Острозьким на землях Канівського староства. Згодом центр окремого королівського староства в посіданні того ж князя Острозького. У наш час місто Обухівського району Київської області.

⁶⁸ Так у рукописі.

⁶⁹ Містечко Корсунь на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час місто Черкаського району Черкаської області.

⁷⁰ Йдеться про жителів міста Черкаси, що на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час обласний центр України.

⁷¹ Йдеться про жителів міста Канів, що на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час розташоване в Черкаському районі Черкаської області.

iedno ze czterema Kozaki zawarł, a mianowicie z iakimsi Kozłem, kthory harczerką I[ego] K[rolewskiey] M[iłosci] szłużeł. W[aszey] m[iłosci] tho za pewne oznaimuię, a prawie iusz za ostatnią wiadomość, bom vstał w ty sprawie częsthokroc do I[ego] K[rolewskiey] M[iłosci] pisząc. Gdy go Bryszewski⁷² napominał, aby the[g]o zaniechał, mało go nie rostrzeliano, ze liedwie z Białły Czerkwie vciekł. Boze bąc⁷³ s panem Pretfciczym⁷⁴, zeby mu thosz nie belo. Do the[g]o Koszinski poszła do wszystkich okolicznych miasteczek, do Pawołocz⁷⁵ y do inszych, wybierac czynsz piędzmi gothowymi, takze y do sioł. Iusz miasteczko biskupa kuiawskiego⁷⁶ Faustow⁷⁷ piędzde gothowe dało. Podiał się wszystkim Kozakom, wziąwszy piędzde, kthore szam przy p[anu] Pretfcicu K[rol] I[ego] M[iłosc] gothowymi piędzmi płacic, stąd łatwie w[asza] m[iłosc] obaczyc możecie, cze[g]o się iusz dali, a sz takowe[g]o zapaliu iakie[g]o ognia szpodziewac się mąmy, czo dzień chaniebną mocz the[g]o hultaistwa do nie[g]o przybywa, w czym poczuwaiąc się, nie thylko do wiadomości K[rolowi] I[ego] M[iłosci], alie y w[aszych] m[iłosciow] wszystkich, mych

⁷² Так у рукописі; має бути: Орышевский.

⁷³ Так у рукописі.

⁷⁴ Ідеться про теребовельського старосту (1562–1613) Якуба Претвича († 1613).

⁷⁵ Містечко Паволоч на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Кирика Ружинського (див. прим. 35). У наш час село Житомирського району Житомирської області.

⁷⁶ Так у рукописі; має бути: київського. Київська римо-католицька єпископська кафедра на 1591 р. була вакантною.

⁷⁷ Так у рукописі. Ідеться про містечко Фастів, на 1591 р. центр володінь Київської римо-католицької єпископії, яке лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посаданні кн. Януша Острозького. У наш час районний центр Київської області.

m[iłos]ciwych panow y wielcze ła- || [k. 47v.] skawy braci, doniowszy⁷⁸, opowiadam się y oszwadzcam w[aszą] m[iłoscią] szamymi. Gdzieby, cze[g]o Boze vchowai, do iakie[g]o wielkie[g]o niebeszpichenstwa wszystka Corona przysc miała, — nie moia winą, gdysz ia, poczuwaiąc się y powinności swei, nie zaniedbałem, dawałem znac komu nalieżało, o czo pilnie proszę w[aszą] m[iłosc] swych m[iłos]ciwych panow, raccie K[rolowi] I[ego] M[iłosci] w[asza] m[iłosc] oznaimic, a mnie thesz w tym informowac, czobym dali miał czynic, gdysz szam themu zabiezec nie mogę żadnym sposzobem, y lia-tha moie iusz mi thesz do the[g]o nie dopuszczą.

S thym zycząc w[aszey] m[iłosci] moim m[iłos]ciwym panom y wielcze łaskawy braci od P[ana] Boga dobre[g]o zdrowia y na wszem szesliwie[g]o powodzenia na długi wiek zazywac, oddaie powolności szłuszbych przyjacielskich w łaskę w[aszey] m[iłosci].

Datum w Ostrogu di[e] Octobris A[n]no D[omi]ni 1591.

W[aszey] m[iłosci] mych m[iłos]ciwych panow y wielcze łaskawy braci vprzyimie zycliwy przyacieł y szługa Constanty x[iązę] Ostrowskie, wojewoda kiewsky, marszałek z[iemi] woł[ynskiey], starosta wło[dzimierski].

BUW. Rękopis 46, k. 46v–47v. Konia końca XVI — початку XVII ст. Легенда на к. 46v.: Copia listu ie[g]o m[iłos]czy wojewody kiowskie[g]o xiążenia Ostrowskie[g]o o wielkim szwowolienstwie Kozakow nizowych etc., kthore thymi czaszy na Podoliu czynieli y czynic nie przestaię, A[n]no D[omi]ni 1591.

⁷⁸ Так у рукописі.

Bibliographic References

- Antoni, J. “Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim”. In *Opowiadania historyczne*. Serya VI. Lwów: Nakład drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887).
- — —. “Wielka prywata”. In *Trzy opowiadania historyczne*. Lwów: Nakładem drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1880.
- Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Dział V. Nr 11078
- — —. Archiwum Zamoyskich. Nr 792.
- — —. Metryka Koronna. Ks. 136.
- Arhiv Yugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoyu kommissieu dlya razbora drevnih aktov (Kiev: V tipografii I. i A. Davidenko, 1863). Ch. III, T. I.
- Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Rękopis 46.
- Bielski, J. *Dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* Do druku podał F. M. Sobieszczański. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1851.
- Bielski, M. *Kronika*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1856.
- Dokumenty ukraińskiego kozactwa XVI — pershoi polovyny XVII st.: universal, lystuvannia, uhody, prysiahy*. Uporiadnyk V. Brekhunenko (vidpovidalnyi sekretar), O. Zaiats, Y. Mytsyk, S. Potapenko, V. Shcherbak. Kyiv: Instytut ukraińskiej arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2016.
- Domanytskyi, V. “Kozachchyna na perelomi XVI–XVII st. (1591–1603)”. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* LX (1904): 4–21.
- Heidenstein, R. *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*. Francofurtum ad Moenum: Sumptibus Caspari Wächleri, 1672.
- Hejdensztejn, R. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, z łacińskiego przetłumaczył M. Gliszczyński. Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857.
- Hrushevskyi, M. *Istoriia Ukrainy-Rusy VII*. Kyiv — Lviv: Drukarnia P. Barskoho, 1909.
- Kempa, T. *Konstanty Wasyl Ostrogski (1526–1608) — przywódca społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023.
- Kostomarov, N. “Yuzhnaya Rus v kontse XVI veka”. V *Istoricheskie monografii i izsledovaniya Nikolaya Kostomarova*, III izd. Sankt-Peterburg: Tipografiya imperatorskoi akademii nauk, 1867.
- Kulish, P. *Istoriya vossoedineniya Rusi II*. Sankt-Peterburg: Izdanie tovarishchestva “Obshchestvennaya polza”, 1874.
- Lepiavko, S. *Kozatski viiny XVI st. v Ukraini*. Chernihiv: Siverska Dumka, 1996.

- Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620*, wydał T. X^o L. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868.
- Nacyjanalny gistorychny arhiŭ Belarusi. F. 694, vop. 1, spr. 290.
- Nikolaichik, F. “Pervie kozatskie dvizheniya”. *Kievskaya starina* III (1884): 426–442.
- Popescu, P. D. *Dicționar de personalități istorice*. București: Niculescu, 2005.
- Rezachevici, C. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*. București: Editura Enciclopedică, 2001.
- Sobolev, L. V. “Knyaz K.-V. Ostrozshkii kak lider ‘russkogo naroda’ Rechi Pospolitoi”. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoï stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Moskovskii gosudarstvennii universitet imeni M. V. Lomonosova, 2002.
- Storozhenko, A. V. *Stefan Batorii i dneprovskie kazaki*. Kiev: Tipografiya G. L. Frantskevicha, 1904.
- Teslenko, I. “Lysty kniaziv Ostrozkykh u fondakh Natsionalnoho istorychnoho arkhivu Bilorusi”. V *Treti Sviatovasylivski chytannya, Natsionalnyi universytet “Ostrozka akademiia”*. 2012.
- Tsentrallyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 25, op. 1, spr. 39 (aktova knyha Lutsenko grodzkoho sudu, 1591 r.)
- Ulianovskyi, V. *Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv*. Kyiv: Vydavnychy Dim “Prostir”, 2012.
- Volumina Legum*. II. Petersburg: Nakładem i drukiem Kozafata Ohryzki, 1859.
- Wójcik, Z. “Kosiński Krzysztof”. In *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968–1969.
- Wrede, M. *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*. Wydawnictwo Naukowe Semper: Warszawa, 2019.
- Zagalak, T. *Bunt Krzysztofa Kosińskiego 1591–1593*. Przygotowanie do druku Maciej Franz. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2021.

I. Teslenko

ON THE EVE OF THE FIRST UPRISING (Two sources on cossack activity in the spring and summer of 1591)

This article examines the prerequisites for the first Cossack uprising led by Krzysztof Kosiński as covered in the correspondence of the Kyiv Voivode, Prince Vasyl Kostiantyn Ostrozkyi (1526–1608). Special attention is paid to the letters of the Prince to the Troki Voivode, Mikołaj-Krzysztof Radziwiłł “the Orphan” (30 May 1591 in Stepan’), and to the participants of the Senate Council in Janowiec, convened on 31 November 1591 (October 1591 in Ostroh). The analysis of these documents allowed for several clarifications to be made to the traditional narrative of Cossack activities preceding the uprising. Moreover, comparing the content and stylistics of the sources revealed differences in their content and focus. These discrepancies were dictated not only by the different dates of the letters but also by the different target audiences and objectives that the author pursued. The earlier letter is preserved in the National Historical Archives of Belarus in Minsk, and the later one in the Manuscript Department of the Library of Warsaw University. Both documents have never been published before and are provided in the appendix to the article.

Keywords: nobility, Cossacks, Cossack uprising, Rzeczpospolita, correspondence, sixteenth century.

Матеріал надійшов 16.07.2024



Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)